

Традиционална архитектура
во Кра̀шо̀во

Издавач
Општинска установа
МУЗЕЈ НА ГРАД КРАТОВО

За издавачот
ДРАГАН ГЕОРГИЕВСКИ,
директор на ОУ Музеј на град Кратово

Автор на изложбата, текстот и цртежите
д-р ПЕТАР НАМИЧЕВ

Компјутерска подготовка
ГОРДАНА ГЕОРГИЕВСКА

Печат
ДатаПонс

Тираж
200 примероци

Кратово 2008

Изложбата е реализирана со финансиска помош на
Министерството за култура на Република Македонија, Општина Кратово

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

728.3(497.723)“18/19”

НАМИЧЕВ, Петар

Традиционална архитектура во Кратово : (од 19 и почетокот на 20 век) / [автор на изложбата текстот и цртежите Петар Намичев].
- Кратово : Музеј на град Кратово, 2008. - илустр. ; 21x21 см. Текст на мак и англ. јазик

ISBN 978-9989-9814-3-2

а) Стамбена архитектура - Староградска кука - Кратово - 19-20 в.

C)BISS.MK-ID 74020106

Традиционална архитектура во Крашово
(од 19 и почетокош на 20 век)

Кратово го достигнуваат својот највисок економски и општествено - културен развој при крајот на XVIII и во текот на XIX век. Во овој период куќата во Кратово останала препознатлив белег на економската моќ и културно општествениот развој на населението.

Кратово во историските документи се споменува како значаен рударски центар врз кој се базирал целокупниот економски развој на градот и околината. Кратово се наоѓа во подножјето на Осоговските планини на надморска височина од 680 м, во кратер на згаснат вулкан. Населбата постоела во римско време (Кратискара), во византиско (Коритос), додека во средниот век населбата била значаен рударски центар, каде работеле Саси, а дубровчаните имале своја колонија. Во XIII-от век градот подпаднал под Српската средновековна држава, а од 1390 под османлиското владеење. Во патеписните белешки се споменува Кратово во 1515 година каде имало 979 семејства¹, во 1550 година со богати рудници со злато и сребро каде се ковале пари, околу 1575 имало околу 1000 куќи, додека во 1660 година биле забележани 800 куќи.

Бројот на маала во градот интензивно се зголемил во 1519 г кога имало 15 маала, во 1530 имало 25, а во 1570 имало 30 христијански маала, додека муслимански биле 6 маала.

Според описите на Евлија Челебија од XVII век куќите во градот биле приземни и на кат, изградени од тврд материјал, покриени со црвена керамида, имало 20 џамии, две јавни бањи, медреса, теке, училишта, чешми, чаршијата имала 350 дуќани, особено позната била Казанџиската чаршија со 350 дуќани. Градската тврдина при освојувањето на градот турците ја урнале до темел. Во XIX век градот 5-6.000 жители, а при крајот на векот 4.500 жители², од кои 2.500 биле турци³. Сето ова говори за долг економски развој на градот низ историјата, каде било овозможено економскиот потенцијал да се презентира преку развојот на јавни градби, живеалишта на градската занаетчиска класа и селските живеалишта.

Градската населба има урбана структура, поставена амфитеатрално на карпестото тло, каде поминуваат Табачка и Манцина река. Тесната структура од сокаци се соединува во движекката економска - трговска активност на кратовската чаршија. Чаршијата содржела дуќани со разновидни занаети: казанџиски, ковачки, самарџиски, терзиски, столарски, берберски, крзнари, бојациии, метлари, јажарскиот и др. Сите биле сконцентрирани на мал простор во централното градско јадро.

Во градот на амфитеатрална положба на конфигурацијата на теренот куќите се поставени во густа структура, во низа, скалесто ориентирани кон сонцето и светлината. Во Кратово постојат седум маала: Аргилица,

¹ Стојановски А., Ерен И. - Кратовската нахија во XVI век, Гласник на ИНИ, год.XV, бр.1, Скопје, 1971, стр. 61-91.

² Кънчов В. - Избрани произведения, том II, София, стр. 521

³ Čelebija E.- Putopisi, Sarajevo, 1957, str. 44-45

Царина, Долно, Средно, Табачко, Чаир и Скопско⁴. Централните маала во градот имаат густо лоцирани куќи, додека во периферните маала помеѓу куќите постои поголемо растојание. Во одредена временска еволуција на населбите маалата ја изгубиле својата форма, структура и начин на функционирање, каде континуирано се намалува бројот на куќи со традиционална градба, во кои се живее.

Секое маало има свои белези создадени според формата, местоположбата или етничката припадност на жителите. Во Табачкото маало работеле занаетчиј кои се занимавале со обработка на кожа. Маалата имале значајна улога во организирањето на градскиот општествен и културен живот, со свој маалски центар, покрај фурна, чешма или мост, каде жителите се собирале и го негувале градскиот начин на живот. Маалските центри ги поврзувале сите сегменти на народното живеење и негување на традицијата. Уличките најчесто ги следат изохипсите на теренот, или ги поврзуваат постоечките природни правци. Тесните сокаци се поплочени со камен, поврзани со чаршијата и мостовите.

Градската поделба на маала се развивала и задржала во еден подолг временски период, на ограничен простор, освен во правец на предградието каде се населувале најчесто семејствата кои мигрирале од селските населби кон градот. Притоа тие го пренесувале начинот на живот од селските населби, одредени навики и потреби од селската куќа, во модифицирана форма. Затоа куќите во овој дел од градот биле густо поставени со помала височина. Сокаците и тесните улички во градското јадро во XIX-от век биле поплочени со реден камен каде се одвивало целото движење на луѓето и одведувањето на атмосферската вода.

Јавните објекти- мостовите, кулите, црквите, ановите, џамиите, чешмите, ја создале препознатливата слика на градот со своите контури.

Мостовите како јавни комуникациски објекти се складно вклопени во уличната мрежа и распоредот на куќите. Нивната традиционална конструкција и форма од камен била прилагодена на слични детали од јавните објекти⁵. Со зголемување на бројот на куќите, одреден дел од мостовите се покриваат и ја намалува нивната доминантност во градското јадро и структура. Сепак нивната конструкција била масивна и доминатна во градот, а воедно тие претставувале одреден симбол во препознавање на сликата на градот.

Кулите претставуваат втор препознатлив елемент на градската слика и структура на објекти во градското јадро. Се споменуваат дванаесет кули во минатото, додека денес се сочувани шест⁶. Кулите претставуваат градени одбрамбени објекти кои поради сочуваната цврста конструкција, ја задржале својата архаична форма во еден подолг временски период. Во приземјето на градските кули се складираа рудата.

⁴ Томовски К, Волињец Р, Токарев М., Хациева-Алексијевска - Кратово, Стара архитектонско урбанистичка содржина, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 17-28.

⁵ Катанић Н., Гојковић М. - Граѓа за проучавањестарих камених мостова и акведуката у Србији, Македонији и Црној Гори, 1961, Београд, стр 135

⁶ Симић С. - Кратовске куле, ГСНД, књ. XXI, Скопје, 1940, стр. 154, ?

Највисоките нивои служеле за живеење, а на страната кон средиштето на градот најчесто имало исфрлен еркер со балкон, од каде се добивал убав широк поглед. Констатираме дека кулите како градителски форми со фортификациски карактеристики пред се биле градени за безбедно живеење во градот. Додека нивната монументалност ја презентирала економската моќ и доминантност во просторот.

Чешмите биле составен дел на урбаниот начин на снабдување на населбите со вода до средината на XX-от век. Во урбаниот комплекс од објекти, чешмата складно била вклопена како објект со одредена функција, каде секојдневно се доаѓало на полнење вода. Тие најчесто биле градени од камен, со полукружна завршница.

Според патеписците покрај џамиите во градот биле забележани дваесет цркви, од кои денес постојат три (св. Јован Претеча, св. Никола Чудотворец, св. Ѓорѓи Кратовски). Археолошките остатоци потврдуваат и постоење на повеќе цркви во урбаниот дел на градот⁷.

Џамиите се граделе во турскиот период, интензивно од почетокот на XV век, а биле напуштени и пропаѓале од почетокот на XX век. Често врз темелите на постоечките цркви се граделе џамиите (на остатоците од цр.св. Архангел Михаил била изградена Чаршиска џамија, врз остатоци од цр.св. Петка била изградена Караџос-бегова џамија и сл.)⁸

Ановите биле составен дел од урбаниот комплекс на Кратово, заедно со амамите, мостовите, чаршијата и куќите. Денес се сочувани само остатоци од Долни и Ѓул амамот.

Зеленилото во градот бил составен дел на секој урбан двор, каде се формирала бавча со цвеќиња, лозница. Големиот пад на теренот и структурата на теренот со мостовите создава динамика на структурата на речните корита, каде се поставени куќите.

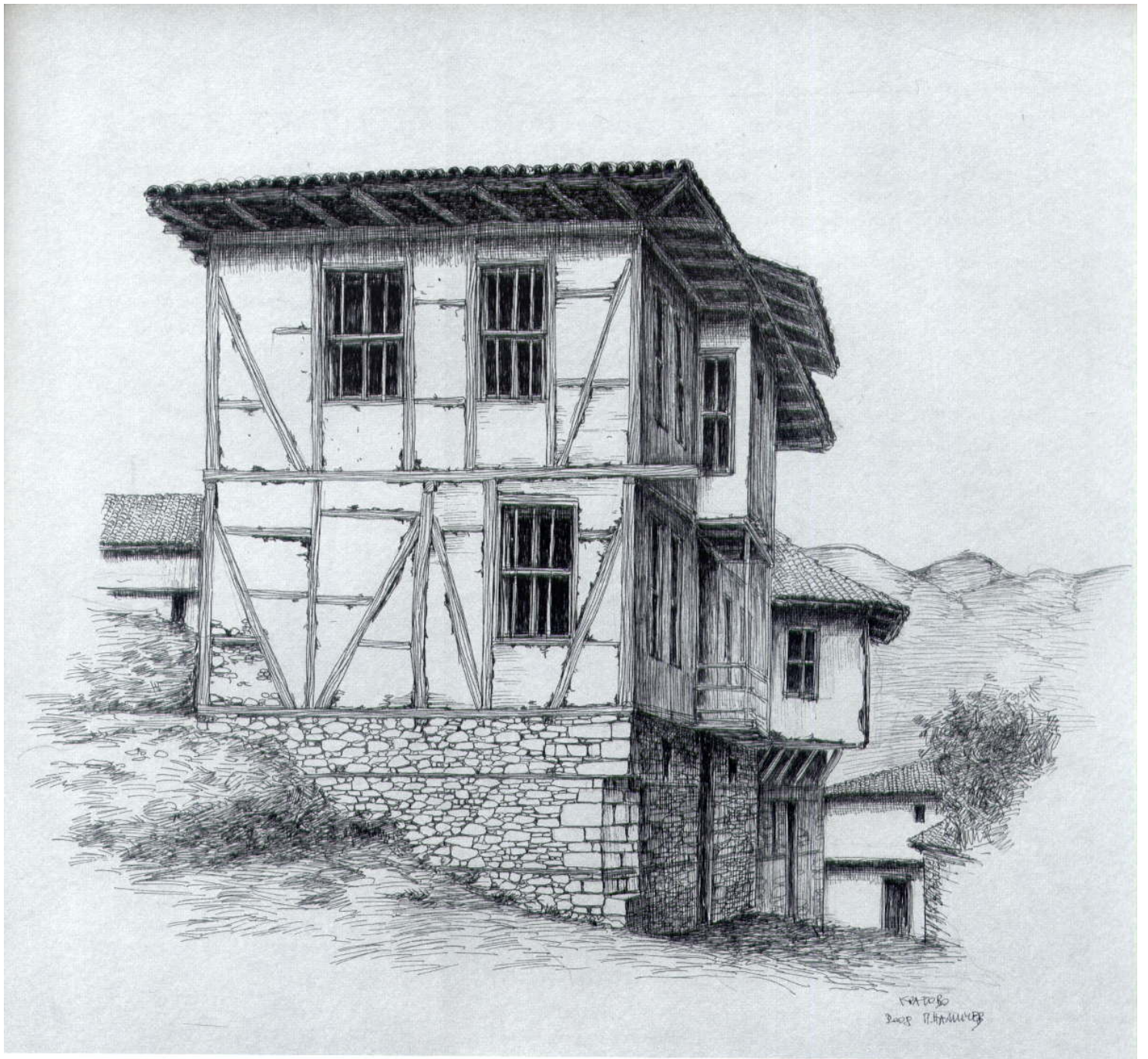
Градот ги има сите елементи на урбана структура, каде во неговата еволуција биле забележани јавни и семејни објекти кои го отсликувале постоењето и развојот на градската класа на трговци и знаетчи, каде најмаркантни биле куќите на беговите.

Положбата на градската куќа во Кратово се сретнува слободно поставена, со ограден сид на дворното место, најчесто на стрмен терен, над карпите. Во друга концепција на поставеност на куќите тие се изградени една до друга во низа. На периферните делови од градот каде најчесто се доселувале семејствата од околните села од кратовско, куќите биле со едноставна форма и содржина. Во нивните дворови имало летна кујна, казанџилница, нужникот бил надвор од куќата, амбарот најчесто бил во тремот и сл.

Содржината на куќата имала одреден просторен ред со економските помошни простории кои најчесто биле во приземјето (визба, земник, трем, кујна и сл.) додека на катот имало одаи, спални, гостински соби,

⁷ Симић С. -Кратовске богомоље, Споменика СХ, Одељење друштвених наука, 11, 1960, Београд, стр. 111

⁸ Томовски К, Волињец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијевска - Кратово, Стара архитектонско урбанистичка содржина, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 55-66.

чардак и сл. Просторна концепција на куќата се одредувала во зависност од традицијата на градењето, потребите на семејството во однос на економските можности, условите на локацијата во однос на формата на улицата и соседните објекти, ориентацијата, инсолацијата, употребата на одреден градежен материјал техника и технологија на градењето. Според своите просторни карактеристики кратовската куќа од XIX-от век имала високи стандарди на развиена станбена култура.

Приземниот дел често имал поголема височина, особено во делот на просторот на тремот каде имало скали кои воде на катот, како и други простори и одајчиња во височината на меѓукатот. На тој начин секоја куќа била прилагодена на одредено дворно место каде димензиите се одредувале според вистинските скромни потреби на семејството. Бавчата имала мали димензии особено во градското тесно подрачје, на стрмниот и карпест терен.

Чардакот претставувал најчесто применуван простор кај кратовската куќа кој ги групирал и соединувал останатите содржини од куќата. Тој бил најчесто средишно поставен или на агол, отворен или затворен со прозорци, поради заштита во зимските услови на планинската клима, која била својствена за Кратово. Особена специфичност во кратовската куќа се полукружните исфрлени чардаци со лачни завршетоци на гредите помеѓу столбовите, украсени со стилизирани капители. Прозорците исто така имале лачни завршетоци. Височината на куќите лоцирани над карпесто тло можела да биде и до четири нивоа. Во приземјето со градело во камен до две височини (висок трем и помошни простории), додека на катот во две нивоа биле просториите за престој, одаите и др. Куќите биле формирани покрај речните корита прилагодени на стрмен карпест терен, вообичаено со аголно решение во основата. Чардакот на едната страна имал подигнат простор за седење исфрлен надвор од габаритот - *минсофа*, елемент од турската куќа, кој служел за одмор и комуникација со јавниот простор - улицата⁹. Со примената на различните просторни елементи, на исклучително стрмниот терен се формирале куќи со креативни решенија кои немале запазена симетрија, но сепак складни во примена на човечките мерки и целосниот надворешен изглед.

Одајата во куќата имала доминантно место, со богат ентериер. Бањата била составен дел на катот во одајата или покрај неа, како остаток од турската концепција на градската куќа. Кујната најчесто била на катот, со *водник* или *кухинич* каде се миеле садовите. *Тремот* најчесто бил во приземјето, поврзан со дворното место или служел како предпростор за економските простории. Притоа ги соединувал сите простори, служел за комуникација за катот, а често имал и амбар.

Градската куќа според статусот се нарекувала- *бегова куќа*, *кула*, *чардаклија*, *куќа на високо* и сл.

Со текот на времето структурата на градбата добива одредена патина, при што се задржала нејзината архаичната форма. Куќите на поимотните семејства од граѓанската класа се одржувале, а на тој начин тие го потврдувале статусот и економската моќ во заедницата. Изборот на материјалите влијаел врз нивната трајноста. Кај градската куќа секогаш се употребувала керамидата за покривање.

⁹ Grabrijan D.- Makedonska hiša ali prehod iz stare orientalske vsodobno evropsko hišo, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1976. str.119,144,

Каменот се донесувал од најблиските *мадеми* (Китеново, Коњух и др.), а плочите за покривање на куќите, подовите, оградите се носеле од Нежилово¹⁰. Во структурата на градската куќа преовладувал каменот во приземните делови, додека на катот доминирала белата боја и дрвото како граничен материјал за опшивање. Дрвото се користело во обработена форма најчесто бука, борово, чамово, и сл.

Декорацијата доминирала во ентериерот во градската куќа. *Оградите* во градската куќа имале декорација складно вклопена со останатите делови од ентериерот, со профилирани штички со народна декорација, со примена на отвори помеѓу штиците. *Вратите* на одаите имале декорација со повеќе рамковидни полиња каде со симетричен распоред се добила складна естетска форма. Особено било посветено внимание на интензивната декорација на горната страна од крилото на вратата и надвратникот. Понекогаш две врати биле споени во заедничка конструкција.

Мусандрата како дел од вградената покуќнина имала најголем степен на применета декорација во сличен стил како кај вратите, само во еден надолжен ред. Кај одредени куќи и вратата најчесто била вклопена во целата композиција на мусандрата.

Миндерите се дел од градскиот ентериер, поставени од дрвена конструкција покрај сидот во гостинската одаја, служеле за седење при пречекување на поголем број гости.

Таваните претставуваат најсложениот дел од ентериерот на кратовската куќа, кои го заокружуваат изгледот на амбиентот. Најчесто се декорирани со предходно подготвени геометриски профилирани елементи, со колце во средишниот дел. Куполастите таваници се поретки, а на аглите се поставуваат аголници. Ги изработувале копаничарите од дебарскиот крај, како и поголемиот дел од ентериерните детали.

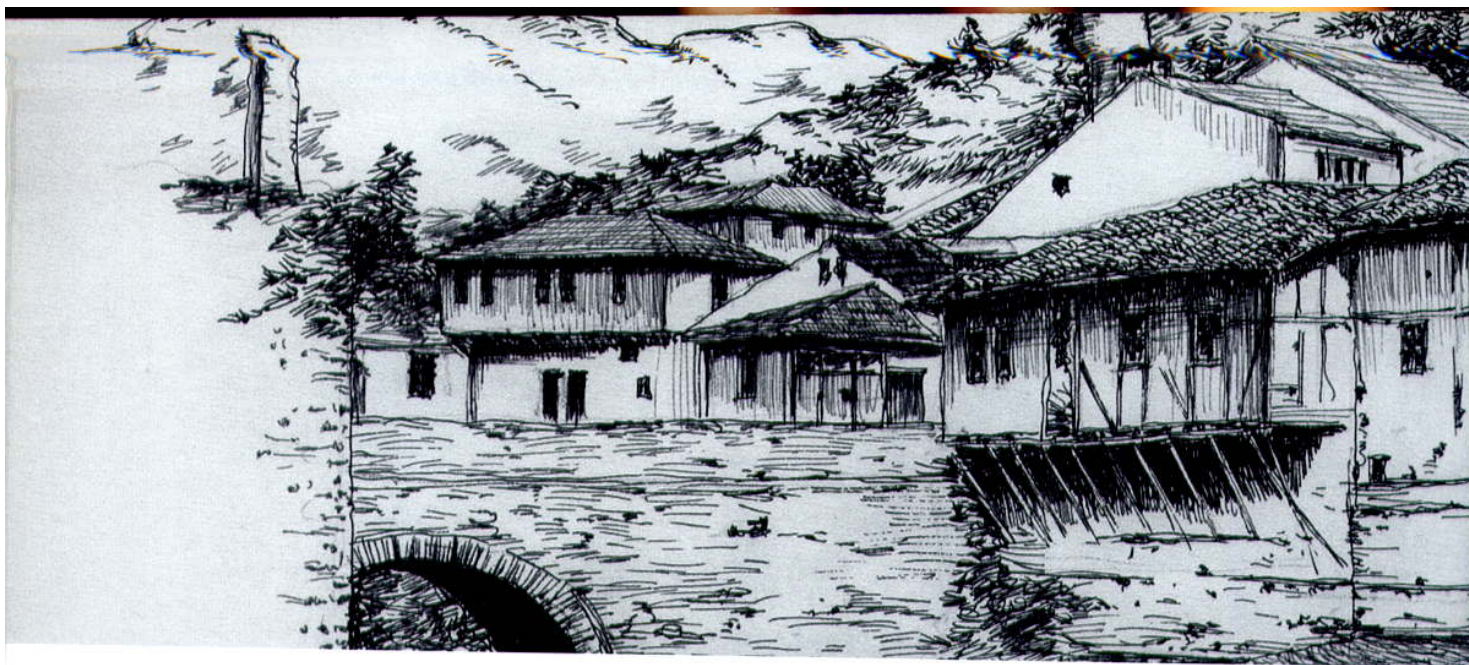
Огништата се граделе во одаите со отвор и завршна капа на горниот дел, кој имал функција за извлекување на чадот од просторијата. Најчесто огниште имало во одајата- *соба оџаклија* или во *куќата-кујна* каде се готвело.

Триаголен *фронтон* се применувал и бил карактеристичен за кратовската куќа, најчесто поставен на средишниот дел на главната фасада. Фронтонот му давал особено динамична естетска димензија, најчесто на просторот на чардакот или одајата која била исфрлена со еркер надвор од линијата на габаритот. Овој простор може да биде отворен или затворен со прозорци од два, три па и четири, поставени во низа. На средишниот дел од фронтонот се поставуваат еден или два отвори со кружна форма, кои поретко биле декорирани¹¹.

Баците биле составен дел на покривот, со отвори изработени со декоративни штици.

¹⁰ Томовски К, Волињец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијевска - Кратово, Стара архитектонско урбанистичка содржина, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 86,87

¹¹ Томовски К, Волињец Р, Токарев М., Хаџиева-Алексијевска Ј. - Кратово, Стара архитектонско урбанистичка содржина, МАНУ, 1980, Скопје, стр. 90

Traditional architecture in Kratovo

Traditional Macedonian town house in Kratovo, reached the peak of its development in the 19th century, when the most beautiful folklore structures were built.

Throughout centuries towns in Macedonia developed in certain social, economic and cultural conditions, particularly in the time of the Ottoman rule created solid basis for forming the *urban structure of towns*.

The intense growth of crafts and trade brought about increasing of the economic power of the Christian population. Christians started to build houses of higher life standards and improved functional and aesthetic solutions. The evolution of economic and social life in town in this period resulted in more intense construction activities. Dwelling structure was the basic element in shaping of the town panorama. Central space of the town heart was the bazaar, which was also its economic centre.

The urban house underwent the influence of the connection between the European and Balkan cities, which created a relationship of prestige and so the bazaar and the economically powerful families started incorporating contemporary and modern elements in the traditional city house. The urban house placed in crowded urban core, on a steep area, by a river, created a recognizable form of the old-urban house of the XIX c, reflection of the wealth of the city bourgeoisie of merchants and craftsmen. On the one hand the family house had wide balconies, its dimensions were proportionally embedded on the steep area, and on the other hand it was complexly adjusted to the street urban culture. The urban house in Kratovo has its own architectural, folklore and ethnical values.

МУЗЕЈ НА ГРАД КРАТОВО